Tüketimin İnsanîliği

Tüketim insanın en temel varoluş koşullarından biridir. İnsanın çok yönlü varlığı, ihtiyaçtan değil, ihtiyaçlardan söz etmeyi zorunlu kılar. Bu ihtiyaçlar doğal (bedensel) ve kültürel olmak üzere iki temel başlık altında toplanabilir. Doğal tüketim diğer canlılarla ortak paydamızı oluştururken, kültürel tüketim de insana özgü bir nitelik gösterir. Doğal tüketim, bedensel diriliğin, tüketimdeki insanîliği simgeleyen kültürel tüketim de, bizi insan yapan özün canlılığını sağlar. Tüketimin insanîliği, insanî olanın tüketimiyle gerçekleşir. Bunun sağlanması da temel olarak bir eğitim sorunudur. Eğitim, diğer ihtiyaç ve tüketimleri belirleyen öncelikli ve temelde olan bir ihtiyaç ve tüketim biçimidir. Bu ihtiyacın karşılanma biçimi, tüketimdeki insanîliği, kültürel olandan doğal olana doğru genişletir. Eğitilmiş bir benlik, kültürel tüketime, eğitilmemişe oranla daha çok ihtiyaç duyar. Sonuçta tüketim, bir ihtiyacı karşıladığında, insanî ve üretici bir eylem olarak ortaya çıkar. İsrafa dönüştüğünde ise bu özelliğini yitirerek vahşileşir ve yok edici bir niteliğe bürünür. Tüketimdeki insanîlik, insanî olanın (kültürel ürün, değer ve sorumlulukların) tüketilmesi, paylaşılması ve yaşanmasıyla gelişir. Bu düşünce ve varsayımlar aşağıdaki çalışmanın temelini oluşturmaktadırlar.

I. Tüketim

'Tükenme' nedense hep bir hüzün salar yüreklere. İnsanı kaygılandıran bir özellik vardır sanki onda. Ömrün tükenmesi, yiyecek ve içeceğin tükenmesi, havanın ve suyun tükenmesi, sabrın ve tahammülün tükenmesi, ne çok yıldırır insanı. Sözcük, bu kullanımı içinde 'son bulmak', 'yok olmak', 'takatsiz kalmak', 'kötü gelişmelere gebe olmak' gibi olumsuz çağrışımlara da sahiptir. Tabii ki, bunun aksini düşünmek de mümkün. Örneğin, 'Nasıl olsa kışın sonu bahardır' diyen halk ozanı da bir tür tükenişe işaret eder. 'Sayılı gün'ün gelip geçeceğine duyulan güven, hasretle bekleyen için her zaman bir teselli kaynağıdır. İşte tüketim sözcüğü de, bunun gibi, sahip olduğu çağrışımla ilk anda olumsuz bir etki yapmaya müsait görünmektedir. Eldeki avuçtakinin yok olup gitmesine yönelik bitirici ve yok edici bir eylemdir o. Hiç kimse parasının ve azığının tükenmesini, bir sorun karşısında çare ve imkânının bitmesini istemez. Ne var ki, tüketim, insanın yeryüzündeki en temel etkinliklerinden biridir ve kullanılan her şeyin eninde sonunda bitmesi gerekir.

Tüketim sözcüğünü de sahip olduğu bu olumsuz çağrışımdan kurtararak olumlu bir içeriğe kavuşturabiliriz. Sözgelimi; gazete, dergi ve kitap gibi kültürel nesnelerin tüketilmesi, çağdaş teknolojinin tüketilmesi, hukukun ve adaletin tüketilmesi, sevginin ve saygının, barışın

ve hoşgörünün tüketilmesi (yaşama, uygulama, paylaşma ve egemen kılma anlamında, yok etme anlamında değil), bu sözcüğe ilişkin kulağa hoş gelen, onun donuk yüzünü yumuşatarak insani bir içeriğe kavuşmasını sağlayan çağrışımlardır.

İstek, ihtiyaç ve tüketim arasında yakın bir ilgi vardır. Tüketim, ihtiyaca tâbidir; bu ilgiyi yitirdiğinde kıtlık ya da israf olarak ortaya çıkar. Kıtlık, ihtiyaçların yeterince karşılanamaması, israf ise tüketimin ihtiyacı aşarak tutkuya, alışkanlığa, zevk ve eğlenceye dönüşmesi olayıdır. İsteklerimizin yönlendirmesi altına girdiğimizde, israf kaçınılmazdır. İnsanın ruhsal durumu ile istekleri arasındaki denge, üzerinde öteden beri durula gelen hususlardan biri olmuştur. 'Benim için mutluluk müjdecisi olmayan hiçbir şey yoktur; ne olursa olsun, ondan mutluluk çıkarmak benim elimdedir' diyen Epiktetos, ünlü eseri *Düşünce ve Sohbetler*'de, 'ne isteyebilirim?' sorusunu, 'elimde olanı' şeklinde yanıtlar. 'Elinde olanı istemek' mutluluğun ve ruhsal esenliğin de koşuludur ona göre. Hem her şeyi istemek, hem de mutlu olmak ve ruhsal esenliğe kavuşmak mümkün değildir. Kişi, mutsuzluk denilen illetin önüne ancak 'elinde olanı' isteyerek geçebilir. Aksi bir tutum, yalnız mutluluğun yitirilmesiyle sonuçlanmaz, aynı zamanda köleleşmeye giden yolu da aralar. Özgürlüğünü ve mutluluğunu yitirmek istemeyen kişi, neyi istemesi gerektiğini iyi bilmelidir. [1]

Epikürsçuluğa göre, 'neyi isteyebilirim?' sorusunun cevabı gayet açıktır: 'aç susuz kalmamayı ve üşümemeyi'. Acılardan uzak kalmak isteyen kişi, arzu ve isteklerini denetlemeli ve temel ihtiyaçlarının dışında isteklere sahip olmamalıdır. Bu akımın düşünürlerinden Lucretius, *Evrenin Yapısı*'nda, "Gerçekten azdır bedenimizin gereksinimleri/ Tümünün de amacı kaçınmaktır acıdan" der.[2] Bedenin ihtiyaçları gereksiz yere çoğaltıldığında, acılar da kendiliğinden çoğalacaktır.

Schopenhauer da benzer bir duyarlığı dile getirir. Ona göre, insan yaşamında istikrarını koruyan tek şey, sıkıntıdır. Kişi, sonsuz arzu ve isteklerinin aldatıcı cazibesine kapıldığında, acısı ve sıkıntısı artacak ve hayat yaşanmaz hale gelecektir. İlk iş, bundan korunmaktır. Bu nedenle, tatmin edildiğinde bile ne kadar "beyhude" olduğu anlaşılan tutkulardan yüreğin arındırılması gerekir. Yaşamı, ölçüsüz arzu ve isteklerin nesnesi kılan kişiler, sonunda onun bir "düş kırıklığı" ve "beyhude bir çaba" olduğunu anlama bilgeliğine kavuşurlar. Sıkıntıdan kaçınmanın yolu ölçülü olmak ve isteklerde aşırıya gitmemektir.[3]

Çağımızın "taksitli" yaşam biçimi, temel olarak "elinde olmayanı da isteme" üzerine kurulmuştur. Reklâmların ve diğer iletişim araçlarının ısrarla vurguladığı şey, elimizde olmayana da sahip olabileceğimiz yönündedir. Günlük yaşantımızda, çoğu kez farkında bile olmadan zihnimizin bir köşesine sızıveren binlerce reklâm mesajı, mümkün olduğunca çok tüketmemizi ister bizden.[4] Tükettiğimiz zaman sorunlarımızın çözüleceği, sıkıntılarımızın hafifleyeceği telkin edilir; mutlu olacağımız, haz duyacağımız, gençleşeceğimiz ve güzelleşeceğimiz ısrarla vurgulanır. Tüketmemenin cezası ise tabii ki, sıkıntılara, çaresizliğe, geriliğe, çirkinliğe ve yaşlanmaya mahkûm olmaktır. İnsan, bunları seyrederken kendine "Dünyada bu kadar mutsuz, bu kadar çaresiz insan neden var?" diye sormadan edemez.

Tüketim kültürü, kendi bilincini de oluşturur. Bu bilinçle, tüketimi aza indiren her türlü yaşama biçimini uygarlığın uzağında görme eğilimi içine gireriz. İhtiyaçların gelişimi ile uygarlığın gelişimi arasındaki koşutluk, yaşanan bir olgudur. Uygarlık geliştikçe, ihtiyaçlarımız da gelişmiş, yüzyıl önce ihtiyaç duymadığımız şeyler, bugün hayatımızın vazgeçilmezleri arasına girmiştir. İhtiyaçların karşılanma biçimleri yeni ihtiyaçları ortaya çıkarmış, listemize her gün yenileri eklenir olmuştur. Bunun doğal sonucu şudur: çağdaş

---

[1] Epiktetos, *Düşünce ve Sohbetler*, çev. Burhan Toprak, MEB. Yayınları, İstanbul, 1989, s. 22-25.

[2] Lucretius, *Evrenin Yapısı*, çev. Tomris Uyar - Turgut Uyar, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1974, s. 51.

[3] Arthur Schopenhauer, 'On the Vanity of Existence' (*The Meaning of Life*, Edited by E. D. Klemke) Oxford Univetsity Press, Oxford, 2000, s. 67-70.

[4] Geçen yıllarda bir gazete haberinde, Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan bir araştırmada, bireyin bir günde muhatap olduğu reklam mesajı sayısının ortalama üç bin civarında olduğu yazılıydı.

insan, tüketen insandır. İnsan varoluşunun temel ekseni durumuna gelmesi, tüketimi kendi başına bir değer haline getirerek ihtiyaçla olan ilgisini zayıflatmış; tüketim giderek alışkanlığa, zevk ve eğlenceye dönüşmüştür. "Tüketen insan" çağımızın insanıdır. Üreten iyi bir insandır, ama tüketen ondan daha iyidir. Bir tüketim nesnesi haline gelen çağdaş insan, benliğinin boşaldığını, iç evreninin giderek yoksullaştığını ve durup dururken yaşamının başlıca sorun haline geldiğini hissetmektedir. Tüketiminin neredeyse yarıya yakınını hiçbir ihtiyaç duymaksızın yapan ileri toplum vatandaşlarının bu durumu ciddi bir endişe konusudur. Bu gelişmelerin yakın bir tanığı şunları söylemektedir: "Bir millet olarak şu anda o kadar zenginiz ki, tüketiciler imal edilen malların çok büyük bir bölümünü, belki yüzde kırk kadarını satın almak için hiç bir acil ihtiyaç baskısı altında değiller ve söz konusu baskı önümüzdeki yıllarda daha da azalacaktır. Ama eğer tüketiciler tercihlerini üretilen malların büyük bir bölümünü satın alma yönünde kullanırlarsa büyük bir depresyon çok uzakta değildir."[5](6)

İnsan tüketerek yaşayan bir varlıktır. Ekmeği, suyu, havayı, yaşamak için ihtiyaç duyduğu her şeyi belli oranda tüketmek zorundadır. Yaşamın bağlı olduğu bu tüketim etkinliği, üretimi de motive eder. Tüketmek için üretir insan, üretmek için tükettiği de olur. Ama her halükarda tükettiği şeyi üretir ve ürettiği şeyi de tüketir; yaşamın sürekliği adına yapar bunu. Tüketim, insanın varolma koşuludur. İnsan varoluşunun bu denli bağlı olduğu tüketim, yalnızca fiziksel yaşamın sürekliliğine ilişkin değildir; bilinçten, insanı kendisi yapan özden kaynaklanan ihtiyaçlar ve bu ihtiyaçları karşılamaya yönelik tüketim tarzları da vardır. Pek çok düşünür insanın bileşik bir varlık olduğu gerçeği üzerinde durur. Bu bileşik yapı, ihtiyaçtan değil de, ihtiyaçlardan söz etmeyi zorunlu kılar. Örneğin; insan bedensel bir varlıktır: yeme, içme, yatma, uyuma gibi ihtiyaçlara sahiptir. Öte yandan rasyonel bir varlıktır; düşünmeye, bilmeye, araştırmaya, sormaya, cevaplamaya ihtiyaç duyar; duygusal bir varlıktır, sevmeye, sevilmeye ihtiyaç duyar; toplumsal bir varlıktır, adalete, iyiliğe ve düzene ihtiyaç duyar. Tüketim düzeyine egemen olan şey, işte bu ihtiyaçlardır.

Hegel, "insan bedeni ile doğanın, ruhu ile de tarihin içindedir" der.[6] Tüketim, tam da ikiye ayrılmış bu insan gerçekliği karşısında, doğal yönü ile değil, insanî boyutu ile insanîliğe kavuşur. Bedeni ile doğanın bir parçası olan insan, doğanın bağrında yaşayan diğer canlılarla aynı ihtiyaçlara sahiptir. Yeme, içme ve uyuma dünyayı paylaştığı diğer organizmalarla olan ortak yönünü gösterir. Bu tüketimin adabına gelince, insanîlik boyutu başlar. Bedenimizin gereksinimi olan yeme, içme, yatma ve uyuma gibi ihtiyaçların karşılanma biçimi kültürel bir boyut arz eder. Bu ihtiyaçlar kültürel olmasa bile, onların karşılanma biçimi tümüyle kültüreldir. İnsan toprağı sürer, ağacı aşılar, evi yapar, hayvanı evcilleştirir; doğaya, doğada olmayan bir şey ekler. Bütün bunlar, doğal ihtiyaçların kültürel bir biçimde karşılanışını gösterir. Organizmanın devamı beslenme ile yakından ilgilidir. Ancak insanın yemeği pişirerek yemesi, bu işlemi başarabilmek için ocak yapması, ateş yakması, pişirme kapları icat etmesi tümüyle kültürel bir olaydır. Bedensel ihtiyaçlarla, kültürel ihtiyaçlar birbirinden kopuk değildir. Doğa ile kültür birbirini etkiler, tamamlar. Sözgelimi, yaşadığımız coğrafyada yetişen ürünler mutfağımıza, içinde yaşadığımız iklimsel koşullar da, giyim kuşam biçimimize ve mimari tarzımıza damgasını vurur. Çevremizi de, kültürel alışkanlıklarımıza göre düzenleriz. Doğaya verdiğimiz biçim, kültürel değerlerimiz doğrultusunda gerçekleşir. Bedeni ile doğanın bir parçası olan insan, tinsel yapısı ile doğadan ayrılarak tarihe ve kültüre katılır.

Her tüketim, bir şeyi yaşatma adına yapılır. Bedensel ihtiyaçların karşılanması bedenimizi, kültürel ihtiyaçların karşılanması da insanîliğimizi besler. Bedensel ihtiyaçlar, nasıl ki bedenin esenliği için gerekliyse, bilincin ihtiyaçları da, insanı kendisi yapan şeyin devamı için gereklidir. Bu ihtiyaçların karşılanmaması durumunda, insanı kendisi yapan şey

[5] V. Packard'dan bkz. Mustafa Özel, "Kapitalizm, Reklâmcılık, Solculuk", *Dergah Dergisi*, Eylül 1990.
[6] Hegel, *Estetik*, çev. Nejat Bozkurt, Say Y., İstanbul, 1982, s. 42-43.

sönmeye yüz tutar, insan giderek doğa ile bütünleşir ve organizmal bir yapı haline gelir. Bedenin tüketimi, tüketilen şeyi bitirir; bilincin tüketimi ise tüketilen şeyi canlandırır. Özgürlük, sorumluluk ve adalet duygusu tüketildiği ölçüde güçlenir. Bilinç, tüketerek üreten bir yapıya sahiptir; onun tükettiği şey, daha güçlü bir biçimde ortaya çıkar.

2. Tüketim ve Eğitim

Tüketimin eğitimle ilgisi nedir, aralarında nasıl bir ilgi kurulabilir? Eğitim, insanın kendisi, ailesi, çevresi, toplumu ve giderek tüm dünya ile olan ilişkilerini düzenleyen bir içeriğe sahiptir. Bir "davranış kazandırma etkinliği" olarak, dünya ile olan ilişkimizin temel tarzlarını ve bu temel tarzlardan biri olan tüketim olgusunu da belirler. Bir "kazanım", bir "kültürleme" eylemi olarak ele alındığında, öncelikli ihtiyaç olarak ortaya çıkar. Eğitilmiş bir biçimde yeryüzüne gelmediğimize göre, yaşamla kendi aramızdaki bağı biçimleyen eğitimin temele konması gerekir. Aksi halde, tüm yaşam, doğal eğilimlerin tasarrufuna bırakılarak ilkelleşmeye giden ana yol açılmış olur. İnsan doğasının "kötü" olduğu, karşıt anlamda yanıtlar bulsa da, zaman zaman üzerinde durula gelen hususlardan biri olmuştur. Eğitimi, böyle "kötü bir doğa" varsayımına dayandırmaktansa, onu insan doğasındaki eksiklik ve potansiyel duruma karşı bir "donanım" ve "inşa" etkinliği olarak görmek daha insancıl bir yaklaşım olacaktır.

Adı eğitim olan bu donanım ve inşa etkinliği, bedensel ve kültürel ihtiyaçların karşılanış biçiminin belirlenmesinde de etkili olur. İyi bir eğitim, kültürel ihtiyacı artırarak yaşamın bir bütün olarak gelişimine katkıda bulunur. Bu gelişimi şu göstergelerden takip edebiliriz: okumak, araştırmak, sormak, eleştirmek ve tepki vermek günlük eylemler arasına girer; gazete, dergi ve kitap tirajları artar; radyo ve televizyon yayınlarında kültür programlarına ağırlık verilir; okuma yazma alışkanlığı gelişir. Kültürel tüketimin motive ettiği kültürel kalkınma, pratik yaşamda da karşılığını bulur: ekonomide, toplumsal yaşamda, sağlık ve adalet gibi önemli konularda ilerlemeler sağlanır. Kültürel tüketim, kendi kendisiyle sınırlı kalmaz, tüm yaşamı baştan sona kurar, düzenler ve biçimler. Böylece dünya, giderek insanın evi ve bilincin yuvası haline gelmeye başlar. Yeryüzüne kültürü kattığımız oranda, orayı kendimize yakın hisseder ve tanıdık hale getiririz.

Hem doğal, hem de kültürel ihtiyaçlarımızı gidermeye yönelik tüketim biçimleri, eğitimle doğrudan ilgilidir. Doğal ihtiyaçlarımızın karşılanış biçimi, örneğin ev, mutfak, giyim kuşam adet ve alışkanlıkları gibi kültürel edimler eğitsel yolla kazanılır. Eğitimle kültür paralel durumdadır. Kültürel alandaki üretim ve tüketim faaliyetleri, temel olarak eğitim yoluyla alınan bilincin ürünü olarak ortaya çıkarlar. Eğitim ve kültür arasındaki karşılıklı ilişki, eğitimi kültürün, kültürü de eğitimin ayrılmaz bir öğesi haline getirir.

Tüketim kendi başına pasif bir eylemdir; asıl olan üretimdir. Uygarlığın geniş halkasında yer almak, tüketimden çok üretime tabidir. Uygarlığı oluşturan ve geliştiren şey yalnızca tüketim değildir; üretim de onun bir parçasıdır. Sözgelimi, okumanın öneminden söz ederiz, az okuyan bir toplum olduğumuzdan şikâyet ederiz; kendi başına yeterli değildir bu; kitabın yanına kalemi de koymak gerekir. Yalnızca okuyan değil aynı zamanda soran, sorgulayan ve yazan bir toplum olduğumuzda gerçekten uygarlığın içine girmiş oluruz. Üretme ile tüketme, üretme ile uygulama, üretme ile anlama ve içselleştirme arasında yakın bir ilişki vardır. Gerçek tüketim ve bunun bilinci, ancak onları üretmeye başladığımızda yaşantıya dönüşür ve içimizde yer etmeye başlar. Üretimi olmayan bir şeyin, tüketim bilinci de gelişmez. Üretim, kültürü ve uygarlığı yaşama biçimine dönüştürerek bir görüntü olmaktan kurtarır. Uygarlığın ürünlerini tüketmek, kuşkusuz insanı uygarlaştıran bir tutumdur; ancak, bundan daha önemlisi, bu değerlerin üreticisi durumunda olabilmektir. Eğitim, bu üretimin ortaya çıkarılması yönünde önemli bir adım olacaktır.

Eğitim, insanlığın ortak değer ve kavramlarının anlaşılmasında, yorumlanmasında yeniden üretilmesinde önemli rol oynar; günümüze devreden tarih, kültür, felsefe ve sanat eserlerinin korunması ve yenilerinin üretimi konusunda koruyucu ve yaratıcı bilincin gelişimine katkıda bulunur; bireyi toplum içinde üreterek yaşamaya hazırlar. Eğitimle gelişen kültürel bilinçlenme hayatı bir bütün olarak kuşatır. Toplumsal kurallara uyum, doğa ile ona zarar vermeden barışık yaşama, başkalarının hakkına saygı, demokratik duyarlık, adalet duygusu, toplumsal dayanışma gibi değerler tüketim nesnesidir ve onlara uyduğumuz sürece, insaniliğimizden kaynaklanan ihtiyaçları gidermiş oluruz. Onların tüketim biçimi ancak kendilerine uymak ve davranış biçimi haline getirmekle mümkündür. Bu davranışların kazandırılması, eğitsel bir süreci zorunlu kılar.

Dünyamız teknolojinin ve bilimin egemen olduğu bir dünyadır. Bu dünyaya ilişkin olgular, dili kullanma biçimimizden duygusal ilişkilerimize varıncaya değin tüm davranışlarımızı etkiler. Bu teknolojik dünyanın iki farklı yüzü vardır. İlkinde, teknolojik gelişmelerin zeminini oluşturduğu çağdaş yaşam, kendine özgü bir tüketim biçimini davranış haline getirmiş durumdadır. Yukarıda da değindiğimiz gibi, tüketim, ihtiyaçla olan ilgisini yitirerek, tutkuya, alışkanlığa, zevke dönüşme eğilimi içine girmiştir. Ticari kuruluşlar, reklâm gibi çeşitli etkiyiciler vasıtasıyla insanların eğitilmemiş duygularına hitap ederek, bu duyguları kışkırtarak, ihtiyacı aşan bir tüketime neden olmaktadır. Bunun sonucunda, israf, eğitilmemiş duyguların eseri olarak ortaya çıkar. Sözünü ettiğimiz çağdaş dünyanın diğer yüzünde ise, açlık ve sefalet hüküm sürmektedir. Bilimin, teknolojinin ve insanların refah seviyelerinin hızla yükseldiği bir dünyada, hâlâ, açlıktan ölen insanların sayısı hiç de az değildir. İsrafın ve açlığın bir arada olduğu dünya kusurlu bir dünyadır. Bunun ortadan kaldırılabilmesi için, tüketim bilincinin yerleştirilmesi ve israfın önlenmesi gerekir. İnsanî değerleri öne çıkaran bir eğitimle bunu başarmak mümkündür. Eğitim, tüketim bilincinin gelişmesine katkıda bulunarak israfı önlemede etkili olabilir. Modern bilimin kurduğu bu teknolojik dünyadan söz ederken, yoksul insanların ihtiyaç duydukları besinin, bu teknolojik dünyayı kuşatan israfın önlenmesi suretiyle karşılanabileceğini belirtmek gerekir. Aynı dünyayı paylaştığımız, aynı evren içinde yaşadığımız insanların açlık tehlikesinden kurtulması için her bir bireyin sorumlu olduğu bilinci eğitsel yolla verilebilecek bir duygudur.

Unutmamak gerekir ki, bedensel ihtiyaçlarımız belirli periyotlara bağlıdır; belirli süre su ve yemek ihtiyacı karşılanmayan organizmanın yaşamsal faaliyeti sona erer. Bilinci ayakta tutan ve insan olma cevherimizi parlatan ihtiyaçların karşılanmaması durumu da, benzer bir çöküşe ve körelmeye neden olacaktır. Buna göre, tüketim, temelde bilincin ve bedenin canlılığına yönelik üretici bir eylemdir. İsrafa dönüşerek yok edici bir eylem kimliğine büründüğünde ise, insanîliğini yitirir. Toprağın, havanın ve suyun kirletilmesi, doğanın hoyratça yağmalanması, israfa dönüşen, insanîliğini yitirerek yok edici bir eylem haline gelen tüketim biçimine örnektir. Açlıktan ölüm sınırını aşan insanların yaşadığı bir dünyayı, yağmalayarak paylaşmak da değer duygusunu yitirmiş tüketim içinde yer alır.

Burada şöyle bir soru kaçınılmaz görünüyor: Tüketimin büyük bir kısmını gerçekleştiren, bilimi ve teknolojiyi doğayı tahrip edecek ve onu yağmalayacak bir biçimde kullanan, açlık ve yoksulluk karşısındaki vurdumduymaz tavırlarıyla israfı ve savurganlığı körükleyen eğitilmiş insanlar değil midir? Bu soruya olumsuz bir cevap vermek ne yazık ki mümkün değildir. Şu bir gerçek ki, modern teknoloji ve tüketim kültürü, kendi eğitim ve davranış biçimini de beraberinde getirmiştir. Sözü edilen bu hususlar, sıradan anlamı ile eğitim yoksunluğundan değil, insanî değerlerin bireysel haz, tutku ve çıkarlar karşısında ikincil plana atılmasından kaynaklanır. Tüketimdeki insanîliğin sağlanması insan yüreğine, insan ve tabiat sevgisinin manevi bir sorumluluk olarak işlenmesi ile mümkündür. Bu ise toplumsal ve teknolojik gelişmişlik düzeyi ile değil, doğrudan doğruya insanî hassasiyetlerle ilgili bir sorundur. Sonuç olarak şu söylenebilir: tüketimin insanîliği, insanî olanın, -insani

değer ve sorumlulukların- paylaşılması ve tüketilmesiyle/yaşama aktarılmasıyla gerçekleşir. Bu da bir eğitim sorunudur.